

משעת ליקוט העצמות עד לשקיעת החמה במקום שבו הוא נמצא, דהיינו בארץ.

מסקנות

א. שני אחים הגרים בארצות שונות חייבים לנהוג את מנהגי יום השנה ביום אחד, והוא יום הפטירה במקום שבו היה הנפטר.

ב. אדם הנמצא במקום אחד, והחמץ שלו נמצא במקום אחר, כאשר יש הפרש שעות ביניהם – יש מחלוקת אם זמן איסור בלייראה ובליימצא נקבע אצלו לפי המקום שבו נמצא החמץ או לפי המקום בו נמצאים הבעלים. ומספק עליו להתמיד כשתי השיטות.

ג. המצוה להתאבל ביום ליקוט העצמות היא חובת "גברא", הנובעת מההתייחסות של הקרוב אל הנפטר, ולא חובת "חפצא" מצד הנפטר עצמו.

ואולי משם יש להוכיח. שכן יש לשאול, מדוע באמת לא יתאבל גם ביום השני על המשך הליקוט? אלא ע"כ החיוב הוא חיוב "גברא", וכיון שהתאבל בתחילה – יצא; אלא שפגם יש בדבר, שממשיך ללקט ואינו מתאבל. ולכן ראוי לכתחילה לסיים את כל הליקוט ביום אחד. אך אם ליקט את העצמות במשך יומיים, האבילות של היום הראשון פוטרת אותו. ויותר מסתבר איפוא לומר שהוא חיוב "גברא". וכן כתב בערוה"ש (סעי' ב').

ועפ"י זה יש לפשוט את חקירתנו ולומר שהחיוב הוא חיוב "גברא", ולכן עליו להתאבל ביום הראשון למנייננו כאן בארץ בלבד.

תשובה

למעשה נראה שמי ששמע שמלקטים את עצמותיו של אביו בחו"ל, צריך לנהוג אבילות

סימן סו

מניעת הריון בשעת דחק גדולה

שאלה *

מקובלנו שמי שעדיין לא הוליד בן ובת, אסור לו למנוע הריון, עד שיקיים מצוות פריה ורביה. וגם מי שכבר קיים מצוות פריה ורביה, עדיין מצווה להוסיף ולהוליד מדין "לבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך" (רמב"ם הל' אישות פט"ו הט"ז). אך ישנם מקרים רבים של שעת הדחק, שבהם יש לדון אם להתיר מניעת הריון, לפחות לזמן מוגבל.

וכאן נדון בשאלה אחת בהקשר זה: אשה שילדה מספר רב של בנים או של בנות בלידות תכופות, ובעלה עדיין לא קיים מצוות פריה ורביה. האם ניתן להתיר לה מניעת הריון?

ראשי פרקים

שאלה

- א. שיטת הרמב"ם בחיוב פריה ורביה
  - ב. הקשיים בשיטת הרמב"ם
  - ג. שיטת ה"תורה תמימה"
  - ד. פריה ורביה – מצוה שאינה עוברת
  - ה. יישוב פסקי הרמב"ם
  - ו. "זריזין מקדימין" בנישואין
  - ז. פריה ורביה – אינה ביד האדם
  - ח. דחיית נישואין ומניעת הריון
  - ט. מצוות פריה ורביה ומצוות עונה
- תשובה
מסקנות

* החלק הראשון של התשובה פורסם ב"אסיא" (כרך ד' עמ' 187-184).

א. שיטת הרמב"ם בחיוב פריה ורבייה

מכיון שמקור הדברים הוא הרמב"ם, מן הראוי לעיין היטב בדבריו (הל' אישות פרק ט"ו):

(הל' א'): האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. במה דברים אמורים? בשחיו לו בנים, שכבר קיים מצוות פריה ורבייה, אבל אם לא קיים, חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים...

(הל' ב'): האיש מצווה על פריה ורבייה אבל לא האשה, ומאימתי האיש נתחייב במצוה זו? מכן שבע עשרה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה, הרי זה עובר ומבטל מצוות עשה. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתיירא מלישא אשה כדי שלא יסרח במזנות ויבטל מן התורה – הרי זה מותר להתאחד, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה.

(הל' ג'): מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושגה בה כבן עזאי תדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו. אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה...

(הל' ד'): כמה בנים יהיו לאיש ותתקיים מצוה זו בידו? זכר ונקבה...

ב. הקשיים בשיטת הרמב"ם

פסקים אלו של הרמב"ם מעוררים מספר תמיהות:

א. מדוע מתחייב האיש במצוה זו רק בגיל שבע-עשרה ולא בגיל שלוש-עשרה ככל המצוות שבתורה? יתירה מזו, גם גיל שבע-עשרה אינו הגיל המחייב אלא בעיקר גיל עשרים. וכן מבואר ברמב"ם, שרק בגיל זה הוא נחשב למבטל מצוות עשה. והיכן מצינו הפרדה כזו בין חיוב המצוה לבין איסור ביטולה?

ב. אמנם החלקת-מחוקק (אה"ע סי' א' ס"ק ב')

העיר כבר שאע"פ שאת כל המצוות חייב לקיים מיד כשנעשה בן י"ג, מ"מ לגבי מצוה זו קיבלו חז"ל שבן י"ח לחופה. וזאת מאחר שצריך ללמוד קודם שישא אשה, והתחלת

לימוד התלמוד היא מבן ט"ו ואילך. אולם גם דברים אלו מוקשים: וכי היכן מצינו היתר לבטל מצוות עשה בגלל לימוד תורה? וכבר דרשו חז"ל (מ"ק ט' ע"ב):

כתיב. "יקרה ויא מפנינים וכל חפציך לא ישו בה" – הא חפצי שמים ישו בה. וכתיב. "וכל חפצים לא ישו בה", דאפילו חפצי שמים לא ישו בה – כאן במצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים. כאן במצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים.

ואפילו רשב"י סבר שחייבים להפסיק מתלמוד תורה כדי לעשות סוכה ולולב, ורק תפילה נדחית לדעתו מפני תלמוד תורה, כמו שכתבו התוס' (ד"ה כאן, בשם הירושלמי שבת פ"א ה"ב). וכן פסק הרמב"ם (הל' ת"ת פ"ג ה"ד). וא"כ תמוה: כיצד מותר לדחות מצוות פריה ורבייה מפני תלמוד תורה, והרי מצוות פריה ורבייה היא מצוה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים? גם דברי הרמב"ם (הל' ב') תמוהים באומרו "שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה". והרי אדרבה, מצוות תלמוד תורה קלה יותר מכל המצוות, שהרי היא נדחית ע"י כל מצוות עשה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים?

ד. ואכן המעיין היטב בלשון הרמב"ם ימצא שלא התיר לבטל לכתחילה את מצוות פריה ורבייה בגלל לימוד תורה. אלא שמי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי ולא נשא אשה – בדיעבד – אין עון בידו. ומשמע שלכתחילה מותר רק לדחות את המצוה, אך לא לבטלה לגמרי. וצ"ע, זאת מנין לו, ומה הסברה לחלק ביניהם? ועי' רא"ש (קידושין פ"א סי' מ"ד) שהקשה:

וקיצבה לאותו לימוד לא ידענא. שלא יתכן שיבטל מפריה ורבייה כל ימיו...

ה. בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' צ"א) פסק שמי שנשבע שלא לישא אשה עד זמן ידוע, שבועתו חלה, ואינו נחשב לנשבע לבטל את המצוה. וזאת משום שאין זמנה בהול, ורק

לרדוף" – הרי שאין מצוות פריה ורביה מחוייבת אלא בגיל עשרים. ואין בדבריו ליישב את כל הערותינו. אך גם מה שכתב לגבי גיל עשרים יש להעיר:

א. הרמב"ן בפירושו לתורה (בראשית א' כ"ח) מפרש את המילה "לכבוש", לא במשמעות של כיבוש מלחמה אלא במשמעות של רידוי ועבודה. וא"כ אין קשר בין מצוות מלחמה לבין מצוות פריה ורביה.

ב. הרמב"ן על התורה (במדבר א' ב') כתב שאין מקור לכך שרק בן עשרים חייב לצאת למלחמה. ולפי זה, מה שנאמר בתורה שבן עשרים בא לצבוא צבא, הכוונה היא למנין הפקודים. ומה שנאמר במשנה "בן עשרים לרדוף", אין הכרח לפרש לענין מלחמה, אלא אפשר לפרש לענין רדיפה אחר הפרנסה – שמאחר ונשא אשה, חייב לפרנסה – כמו שפירש הרע"ב בפירושו הראשון, או שהכוונה היא לרדיפת עונש מן השמים, כמו שפירש הרע"ב בפירושו השני.

ג. יש דעות בגמ' (קידושין ל' ע"א) שאפשר לאחר את מועד הנישואין עד גיל עשרים ושתים או עשרים וארבע. לדעות אלו אי אפשר לומר שגיל הנישואין תלוי במלחמה. וע"כ גם מי שסובר שחייב הנישואין הוא בגיל עשרים אינו תולה זאת במלחמה.

ד. מדוע נקבע במשנה (אבות סס) שלכתחילה "בן שמונה-עשרה לחופה" (ולדעת הרמב"ם הכוונה היא תחילת גיל שמונה-עשרה, דהיינו גיל שבע עשרה)? מה ענין גיל שמונה-עשרה אצל צבא לדעתו?

ד. פריה ורביה – מצוה שאינה עוברת

אלא ע"כ יש לפרש כדעת החלקת-מחוקק (שהבאנו לעיל, אות א'), שגיל הנישואין נקבע בגלל לימוד התורה. וא"כ הדרא קושיין לדוכתה: מה ההיתר לדחות נישואין בגלל לימוד תורה, איפכא מסתברא?

והכרח לומר איפוא שאכן מצוות פריה ורביה

משום "זריזין מקדימין למצוות" ראוי לישא אשה בהקדם; אך אין בדחיית המצוה משום ביטול מצוה.

ואף כאן נשאלת השאלה: מדוע אינו עובר עבירה בכל רגע ורגע שלא קיים מצוות פריה ורביה?

ובשו"ת חכם-צבי (סי' מ"א ד"ה וראיתי) הביא את דברי המהרי"ט (יו"ד ח"ב סי' מ"ז ד"ה איברא) שכתב בהו"א כסברת הרשב"א. ובספר "חמדת ישראל" (קונטרס "נר מצוה" מ"ע ר"ב) הוכיח מדברים אלו של הרשב"א כסברת המהרי"ט. אולם החכם-צבי עצמו חלק על כך. וגם המהרי"ט עצמו דחה את סברת הרשב"א, וכתב שהנשבע שלא ישא אשה זמן ידוע, שבועתו בטלה. אך גם מדבריו משמע שהמדובר במי שרוצה לישא אשה, אלא שנשבע שלא ישא אשה עד זמן ידוע, שאין שבועתו חלה, שהרי הוא רוצה וחייב לישא אשה; אך מי שאינו יכול כרגע לקיים פריה ורביה בגלל אילוצים הכרחיים, כגון לימוד תורה וכדו', לא משמע שעובר עבירה בדחיית המצוה.

ועי' ב"ק פ' ע"א): "מי שנדר... וליקח אשה בא"י, אין מחייבין אותו ליקח מיד, עד שימצא את ההוגנת לו". ומשמע ג"כ שמצוות נישואין ניתנת לדחייה. מיהו יש לדחות ראייה זו, שהרי שם לא מצא אשה הוגנת לו, והתורה לא חייבה אותו בנישואין אלא כשמצא אשה הוגנת לו, כדי שלא יעבור על "ואהבת לרעך כמוך", כמבואר בקידושין (מ"א ע"א).

מכל הנ"ל מוכח שמצוות פריה ורביה שונה מכל מצוה אחרת שבתורה, וניתן לדחותה; אלא שצ"ע מדוע.

ג. שיטת ה"תורה תמימה"

ומצאתי ב"תורה תמימה" (בראשית א' כ"ח אות ס"ה) שכתב ליישב ענין זה. הוא מסתמך על הגמ' ביבמות (ס"ה ע"ב), שם נאמר שאשה פטורה מפריה ורביה, משום שדרכו של איש לכבוש ואין דרכה של אשה לכבוש. ומכיון שמצוה זו תלויה בכיבוש, ומצוות כיבוש חלה רק בגיל עשרים – כמבואר בפרשת במדבר (א' ג'), וכדברי המשנה (אבות פ"ה מכ"א) "בן עשרים

לימוד תורה. ולפי זה מובן היטב מדוע אין חיוב לשאת אשה מיד בהגיע האדם למצוות בגיל שלוש עשרה, כמו שכתב החלקת-מחוקק, משום ש"בן חמשה עשרה לגמרא". ויש להוסיף עוד, שהרי בניית בית ונטיעת כרם, דהיינו מציאת פרנסה, קודמות לנשיאת אשה, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ה הי"א). והדבר מבואר בתורה, לפי דרשת חז"ל (סוטה מ"ד ע"א). וא"כ התורה עצמה העידה על מצוה זו, שהיא ניתנת לדחייה בגלל עיכובים שונים; ואין אדם מחוייב להוליד ילדים לפני שהכין להם בסיס לפרנסתם. ומה שאומרים העולם "מאן דיהיב חי, יהיב מזוני" (ואין מימרה כזו בש"ס) – הכוונה היא לכך שאסור לאדם להגזים בחששותיו לגבי פרנסת ילדיו. אולם לכר"ע, נער צעיר, שאין לו שום אפשרות לפרנס את עצמו, אין לחייבו לקיים מצוות פריה ורביה. וקים להו לחז"ל שרק מבן שמונה-עשרה מסוגל אדם לעמוד ברשות עצמו מבחינה רוחנית וכלכלית ולהתחייב במצוה זו; ורק מבן עשרים הוא נחשב למבטל את המצוה, אם אינו רוצה לשאת אשה.

לעומת זאת, אם חשקה נפשו בתורה, הוא רשאי לדחות את נישואיו, כאמור, משום שמצוה זו אינה עוברת. ואכן אם יבוא אדם ויאמר שאינו רוצה לשאת אשה כל ימי חייו, משום שנפשו חשקה בתורה – יעבור על ביטול המצוה, והרי הוא בכלל "הלומד שלא על-מנת לקיים". ולכן יפה דייק הרמב"ם בלשונו על בן עזאי, וכתב שאם "חשקה נפשו בתורה... ולא נשא אשה" – בדיעבד – "אין בידו עוון"; משום שלדעתו בן עזאי לא ביטל את המצוה, אלא רק דחה אותה לזמן מאוחר יותר, עד שנטרפה השעה ולא יכול היה עוד לקיימה. ולכן אין עוון בידו. ויש להוסיף עוד את מה שנאמר במס' חגיגה (י"ד ע"ב): "ארבעה נכנסו לפרדס... בן עזאי הציץ ומת". ומשמע שמת בטרם עת ולא הספיק לישא אשה.

וכן מצאתי להג"ר אלהן וסרמן בקובץ הערות (סוף יבמות). ועי' ערוה"ש (אה"ע סי' א' סעי' י"ד) שתירץ

אינה תלויה בזמן ידוע וקבוע. וכשם שיש מצוות שזמנן כל היום, למשל, וכל חיובן בבוקר הוא רק משום "זריזין מקדימין למצוות" – כך גם מצוות פריה ורביה, זמנה הוא במשך כל החיים. אמנם מצוה להזדרז ולקיימה מוקדם ככל האפשר, אך אין זו חובה מיידי. לכן, אם קיימת סיבה מוצדקת – מותר לדחות את הנישואין, ועמם את מצוות פריה ורביה לזמן אחר. וכל שכן כשהסיבה לכך היא לימוד תורה, השקולה כנגד כולם. וכמו שמצינו במצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים, שמותר לדחותה בגלל לימוד תורה; הוא הדין למצוה שאינה עוברת, שמותר לדחותה לזמן אחר בגלל לימוד תורה.

וראיה לזה – ממה שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' ר"מ סעי' י"ב בהג"ה בשם רבנו ירוחם) שמצוות כיבוד אב ואם קודמת למצוה שאינה עוברת. וביאר שם הגר"א (ס"ק כ"ד) שדין זה נלמד בק"ו מהדין שמצוות כיבוד אב ואם קודמת למצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים: ומה מצוה שחובה לקיימה עתה, אינה דוחה כיבוד אב ואם בזמן שיש אחרים שיקיימוה; מצוה שהוא עצמו יוכל לקיים כעבור זמן, ק"ו שאינה דוחה כיבוד אב ואם. ולפי זה אף אנו נאמר שאם מצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים אינה דוחה תלמוד תורה, ק"ו מצוה שאינה עוברת. וכן מצאתי ב"העמק שאלה" (שאלתא ה' ס"ק ד') שהביא הוכחה זו.

ועיין יבמות (ס"ג ע"ב), שם מובא שכן עזאי אמר שאפשר לקיים פריה ורביה ע"י אחרים, ולא נקט משום שהיא מצוה עוברת. ונראה מלשונו שאמר "אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים", שמצוות "שבת" בלבד היא שיכולה להתקיים ע"י אחרים. אך מצוות פריה ורביה צריכה להתקיים על ידו באופן אישי, אולם היא יכולה להתקיים בזמן אחר. וחדא מתרי טעמי נקט.

ה. יישוב פסקי הרמב"ם

ובזה מיושבות כל הערותינו על פסקי הרמב"ם במצוה זו:

מאחר שמצוה זו אינה עוברת, וניתנת לקיום במשך כל החיים – אינה דוחה את מצוות

שמותר היה לו לדחות, משום שאצלו ביטול התורה היה פיקוח נפש, ודוחק. ולפלא שלא כתב כמו שתירצנו, למרות שהוא עצמו (שם סעי' י"ג) כתב כדברינו, שמצוות פריה ורביה אינה מצוה עוברת.

ז. "זריזין מקדימין" בנישואין

ולפי דברינו יוצא שהחובה לישא אשה בגיל שמונה-עשרה היא מדין "זריזין מקדימין למצוות". וכן מצאתי בשו"ת אבני-נזר (יו"ד סי' שצ"ה אות ו') שכתב שכל מצוה שאין לה זמן מוגדר, אין בה משום איסור העברה על המצוות, אלא רק ביטול דין "זריזין מקדימין למצוות". וכתב שלכן מותר לדחות את קיום מצוות פדיון הבן בשעת הצורך. והוסיף שלא מצינו שמי שנעשה בר-מצוה יתחייב מיד בזכירת עמלק או בכתיבת ספר תורה.

ויש להביא ראיה לדבריו ממה שנאמר בקידושין (כ"ט ע"ב) שמצוות פדיון הבן נחשבת למצוה שאינה עוברת, לעומת עליה לרגל, שהיא מצוה עוברת. ואם נאמר שבכל רגע שאינו פודה את בנו מבטל עשה, יצא שמצוות פדיון הבן צריכה להיות חמורה יותר מעליה לרגל. שהרי בפדיון הבן, בכל רגע ורגע שאינו פודה, הרי הוא מבטל מצוה; מה שאין כן בעליה לרגל, שעובר עליה רק פעם אחת ותו לא.

מיהו במילה מצינו מחלוקת בין הרמב"ם (הל' מילה פ"א ה"ב) לבין הראב"ד (השגה שם): לדעת הרמב"ם אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד, ולדעת הראב"ד כל יום עומד באיסור כרת. ונמצא שלדעת הראב"ד אדם זה מבטל בכל יום ויום מצוות מילה. ולכאורה הוא הדין לפדיון הבן ומצוות אחרות. ואולי מילה שאני, שהיא מתחדשת בכל יום ויום, כי בלילה אין מלין. ודברים אלו של הראב"ד הם בניגוד לשיטת הטוריאבן (הגיגה ט"ז ע"ב סד"ה בני) שכתב שאין המצוה מתחדשת בכל יום ויום מחדש, אלא זוהי מצוה אחת שאי אפשר לקיים אותה בלילה. ונפק"מ – שאינה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמה. אך התוס' (קידושין כ"ט ע"א

ד"ה אותו) סוברים שמילה היא מצוות עשה שהזמן גרמה, וע"כ שזה משום שהמצוה מתחדשת בכל יום ויום מחדש; ובכל יום שאינו מקיים אותה, הרי הוא מבטל עשה. וייתכן שגם הרמב"ם לא אמר כן אלא בכרת, שאינו נענש עד שימות, ולא בעשה עצמו; שהרי כתב (שם): "וכל יום ויום שיעבור עליו משגדל ולא ימול את עצמו – הרי הוא מבטל עשה".

אך יש אחרונים שחילקו בין הבן עצמו, שחייב משהגדיל על כל רגע ורגע שאינו מהול, לבין האב, שלגביו דחיית המילה כשלעצמה אינה ביטול מצוה, וא"כ אין ללמוד ממילת עצמו לא למילת בנו ולא למצוות אחרות (עי' דבר אברהם ה"א סי' ל"ג, ח"ב סי' א'; ח"ה הגר"ח מבריסק, בשיכפול, עמ' נ"ב; זכר יצחק סי' א').

עפ"י דברים אלו של האבני נזר יש להוסיף שכמו כן לא מצינו שיתחייב מיד בנשיאת אשה, ואין בדחיית הנישואין אלא משום "זריזין מקדימין למצוות".

אלא שעדיין צ"ע, מדוע נדחת מצוות זריזות למצוות מפני תלמוד תורה? לא מיבעיא לסוברים שדין "זריזין מקדימין למצוות" הוא מדאורייתא (עי' גליוני הש"ס למהר"י ענגיל, פסחים ד' ע"א ד"ה דכתיב בדעתו, שלמד זאת מאברהם אבינו). אלא אפילו אם נאמר שהיא מדרבנן (עיין שדיחמד, פאת השדה, כללים ז"ח), היכן מצינו שמצוה דרבנן נדחת מפני לימוד תורה, אדרבה, הלומד תורה צריך להדר יותר בקיום המצוות, אפילו אלו שמדרבנן?

והמסתבר לומר בזה הוא עפ"י מה שכתב בשד"ח (שם) שמותר לדחות מצוה ולא להזדרז לקיימה כשיש איזו סיבה לכך, כגון הידור מצוה וכדו'.

ואע"פ שביבמות (ל"ט ע"א) מבואר ששיהוי מצוה לא משהינן, ולכן עדיף ייבום ע"י קטן הנצא כאן מייבום של גדול הנמצא במדינת היס. ועי' מג"א (סי' כ"ה ס"ק ב'). מיהו התם יש לחוש שמא הגדול לא יבוא כלל. ולכן רבו החולקים על המג"א ופסקו שרק כאשר יש חשש שמא המצוה תבטל לגמרי, אז "שיהוי מצוה לא משהינן". אך אם יש בכוונתו לקיים את המצוה ביתר הידור, מותר

משיקולים אחרים, שאין בהם יחס של חשיבות לתורה ומצוותיה. ועליו יש לומר שהרי זה כאילו עובר ומבטל את המצוה.

ובספר חמדת ישראל (קונטרס נר מצוה, מצוות עשה ר"ב) כתב שאם נאמר שמצוות "פרו ורבו" היא הווית הבנים, א"כ לדעה הסוברת (במות ס"ב ע"א) שאם מתו בניו לא קיים המצוה, וכל רגע ורגע שהבנים קיימים מקיים מצוה, יוצא שבכל רגע ורגע שאין לו בנים הרי הוא מבטל מצוה. ולפי זה מצוה זו היא מצוה עוברת. אך נראה שלא מסתבר לומר כך. שהרי אפילו לדעה זו, לא הווית הבנים היא המצוה, אלא שאם מתו לא יצא עדיין ידי חובה. וכמו שדייק החמדת ישראל עצמו (שם) מדברי הרמב"ם, יעו"ש. (ובין אם נאמר שהביאה היא המצוה, ובין אם נאמר שהווית הבנים היא המצוה – הכוונה היא שהאדם חייב שיהיו לו בנים, אך העדר הבנים אינו ביטול המצוה. ועי' לקמן סי' ס"ט אות א').

ולפי הסבר זה, שמצוות פריה ורביה היא מצוה שאין לה זמן מוגדר, יש לומר שמה שהשתבחו האמוראים בכך שנישאו בגיל מוקדם, זה היה רק כדי שיצרום לא יתגבר עליהם, אך לא משום "זריזין מקדימין" למצוות פריה ורביה.

ז. פריה ורביה – אינה ביד האדם

אלא שלא די בכל זה. שכן יש להעיר עוד ממה שאומרת הגמ' (במות ס"ב ע"ב) שאע"פ שיש לו בן ובת, מקיים מצוה בכל בן נוסף, שנאמר "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך". וא"כ מי שדוחה את מצוות "פרו ורבו" בגלל תלמוד תורה, בהכרח ממעט את האפשרות שיהיו לו יותר בנים, ואינו יכול לקיים את מצוות "לערב" כהלכתה. ובין אם נאמר שהיא מצוה מדברית קבלה ובין אם נאמר שהיא מצוה מדרבנן (עי' מנ"ח, מצוה א' ס"ק ג' שהסתפק בזה) או שהיא מצוה קיומית – הרי לא מצינו שהלומד תורה נפטר ממצוות כאלו!

לכן יש לבסס עוד את סברתנו שמצוות פריה

להשהות את המצוה. (עיין דעת תורה להמהרש"ם, או"ח סי' ל"ט סעי' א').

ובטעם הדבר יש לומר שהחויב להקדים את קיום המצוה הוא משום שחיבת המצוה מחייבת זריזות בקיומה; וא"כ המתעצל בקיום המצוות, יש חשש שמא הוא מואס בהן. ולכן מסתבר שאם עסוק במלאכת שמים, אין כאן חשש מאיסה במצוה; וחיבת מצוות לימוד התורה, שהיא שקולה כנגד כל המצוות, אינה עומדת בסתירה לחיבת המצוות והזריזות בהן. ולכן מותר לעוסק בתורה לדחות מצוות שלא קבוע להן זמן. ועפ"י זה נראה לומר שיש להקל גם במי שדוחה את קיומה כשיש אילוצים אחרים. ולכן אפילו אם החיוב להיות זריז בקיום מצוות הוא מן התורה, הכוונה היא רק למצב שבו אין סיבה חיצונית המעכבת אותו מקיומה של המצוה, אלא עצלות. אך כאשר יש סיבה מוצדקת, יש להשהות מצוה. וכמו שמוותר לדחות ברית מילה לסוף היום משום צורך, כך מותר לדחות פריה ורביה.

וזהו כוונת הרמב"ם (הל' אישות שם) שכתב "שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה". וקשה לכאורה, הרי העוסק בלימוד תורה לא נפטר מקיום מצוה אחרת, וכמו שכתבנו לעיל! אלא כוונתו לומר שהיתר זה אמור לענין מצוות "פרו ורבו", שאין קבוע לה זמן, ורק מדין "זריזין" צריך להקדימה, ואסור לדחותה משום חיבת המצוה. ולכן, כשדוחה אותה בגלל שעסוק במצוה אחרת, אין זו הוכחה שאינו מחבב את המצוה. וק"ו הוא למצוות תלמוד תורה, שהיא כנגד כולן וחיבתה גדולה מחיבת כל המצוות, ולכן השוגה באהבת התורה אינו נחשב כאילו אינו אוהב את יתר המצוות חלילה. (ועי' שו"ת משיב דבר ח"ב סי' נ"ג, והנראה לענ"ד כתבת).

ואע"פ שהרמב"ם כתב (שם) "וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר, ומבטל מצוות עשה" – כוונתו היא למי שאינו טרוד במצוה אחרת, והוא דוחה את מצוות הנישואין

די בביאה כשלעצמה כדי להבטיח את קיום המצוה, וכמו שכתבנו. ולכן רק הכוונה שביאה זו אכן תביא להולדת בן או בת הופכת אותה למצוה, כאדם האומר: אני עשיתי את מה שגזרת עלי לעשות, אף אתה עשה את מה שעליך לעשות.

ומובן איפוא היטב מדוע שונה מצוה זו מכל המצוות, שכן אינה תלויה רק באדם העושה. ומעצם טבעה של המצוה הוא שאינה יכולה להתקיים בזמן ידוע וקבוע. וכי מה יעשה אדם שלא הצליח לקיים את המצוה? לכן גידרה של המצוה הוא שאדם יעשה את כל ההשתדלות המוטלת עליו כדי לקיימה, ואם לא הצליח לקיימה עתה, עדיין יוכל לקיימה בזמן אחר, כי המצוה אינה עוברת. ואמנם מי שמונע את עצמו מלעשות את כל ההשתדלות לקיים את המצוה ללא סיבה מוצדקת והכרחית – הרי הוא בכלל "את דבר ה' בזה". אך אם יש סיבה הכרחית המונעת אותו מלקיים את המצוה, אינו נחשב למבטל מצוה בכך.

ונראה לענ"ד שזוהי כוונת השאלות (פרשת אמור סי' ק"ג, מובא בתוס' ע"ז י"ג ע"א ד"ה ללמוד) שכתב שנישאת אשה היא מצוה קלה מכל המצוות. ובמה קלותה של המצוה? וע"כ יש לומר כמו שכתבנו: שמכיון שאינה תלויה כולה בידי האדם, מותר לדחותה מפני הצורך. והוא הדין במצוות תלמוד תורה, אע"פ שהיא כנגד כולן – מכיון שמותר לדחותה מפני כל מצוה אחרת, מבחינה זו היא נחשבת לקלה יותר. ואף לדעת התוס' (שם) שחלקו וסברו שנשיאת אשה חמורה מכל המצוות, הרי גם תלמוד תורה חמור, ובכל זאת ניתן לדחותה מפני מצוה אחרת, והוא הדין לנשיאת אשה.

אלא שהתוס' מחשיבים את חומרתה של המצוה מצד עצמה, ובוודאי נשיאת אשה נחשבת מצד עצמה חמורה מכל המצוות (כמבואר בב"ב י"ג ע"א ובחגיגה ב' ע"ב) משום "לא תוהו בראה לשבת יצרה". והוא הדין בתלמוד תורה, ש"אם לא בריית יומם ולילה, חוקות שמים זארץ

ורביה אינה מצוה עוברת. ואף כי הזכרנו (לעיל אות ה') שהתורה עצמה העידה על מצוה זו, באומרה שניטעית כרם ובניית בית קודמות – אין בזה טעם מספיק לדחייה בלתי מוגבלת של המצוה, כמו שמצינו אצל בן עזאי.

ונראה שיש לומר בזה טעם נוסף: שהנה מצוה זו שונה מכל מצוה אחרת בכך שאין קיומה תלוי בידי האדם, אלא בידי שמים. שהרי מפתח חיה הוא אחד המפתחות שאינם בידי אדם אלא בידי שמים (תענית ב' ע"א). ויכול אדם לשאת אשה ולא להיבנות ממנה: או שלא ייוולדו ילדים כלל, או שייוולדו לו רק בנים או רק בנות, או שייוולדו וימותו רח"ל. יציאתו ידי חובה תלויה גם בכך שבנו ובתו יולידו בן ובת, והדבר איננו בידו כלל. ובלי סייעתא דשמיא אין אדם יכול לקיים מצוה זו*. מה שאין כן ביתר המצוות, שהן תלויות כולן בידו: כשהוא מל את בנו, יהיה בנו מהול; כשיניח תפילין ויקשור ציצית ויקבע מזוזה, יהיו תפילין בראשו וציצית בבגדו ומזוזה על פתחו. אך בפריה ורביה, גם אם יעשה את כל ההשתדלויות, עדיין ספק אם יצא ידי חובה, והדבר אינו תלוי רק בידו. לכן מסתבר לומר ששונה מצוה זו מכל המצוות וכל מהותה היא לעשות את מירב ההשתדלות שיהיו לו ילדים, אך אי אפשר לומר שכל עוד אין לו ילדים, עובר עבירה. ולכן התירה לו התורה גם לדחות את קיום המצוה עד שתהיה לו פרנסה ועד שימצא אשה הוגנת. אמנם ודאי הוא שלעולם יהא אדם ירא-שמים וישתדל לקיים את המצוה בזריזות ככל האפשר ולא יתלה בכל מיני אמתלאות, אך כשיש סיבות מוצדקות לדחיית המצוה, אין זה ביטול המצוה עצמה.

ומצאתי בס' חמדת-ישראל (קונטרס "נר מצוה" על מצוות עשה להרמב"ם, מצוה ר"ב) שדייק מלשון הרמב"ם (סהמ"צ שם) שמצוות פריה ורביה תלויה בכוונתו לקיום המין. והסביר דבר זה בכך שלא

* ועי' "בית אהרן" (גיטין מ"ב ע"א) שמכוח הערות אלו הוכיח שאין המצוה בהוויית הבנים אלא בביאה בלבד. וכבר האריכו האחרונים בענין זה. (עי' מנ"ח, מצוה א', ולקמן, סי' ט"ט אות א').

ולכאורה משמע שהיתר זה אמור גם במי שלא קיים פריה ורביה. וכבר תמחהו על כך: מה ענין עונה אצל פריה ורביה? עונה היא חובתו לאשתו, ופריה ורביה היא מצוה שבין אדם למקום!

וצריך לומר שהא בהא תליא. מצוות פריה ורביה תלויה במצוות עונה. מי שעונתו למשל אחת לל' יום, אינו צריך לשנות את פרנסתו כדי לקיים עונה תדירה יותר, כדי שיוכל לקיים פריה ורביה. כגון גמל, שעונתו אחת לל' יום, אינו חייב לשנות את אומנותו ולהיות חמר, כדי שיוכל לקיים עונה אחת לשבוע, אע"פ שבוודאי סיכוייו של החמר לקיים מצוות פריה ורביה בהקדם גדולים מסיכוייו של הגמל. ולכן צריך לומר שחייב פריה ורביה אצל כל אדם הוא לפי עונתו, כי גם זו דרך כל הארץ. וכן להיפך, מותר לאדם להיות גמל או ספן, ברשות אשתו, אע"פ שיחצה את מצוות פריה ורביה כתוצאה מכך, כי התורה לא חייבה אותו במצוות פריה ורביה כמצוה בפני עצמה, אלא חייבתו לשאת אשה ולחיות עמה כדרך כל הארץ עד שיפרה וירבה. ודרך כל הארץ היא שאדם משנה את פרנסתו לפי יכולתו וצרכיו וצרכי ביתו, ובהסכמת אשתו. ולכן כל מה שעושה כדרך שאדם נשוי עושה בדרך הטבע, יוצא בכך ידי חובתו במצוות פריה ורביה. ואפילו בפריה ורביה עצמה מדאורייתא, לא מצינו שספן, שעונתו פעם בחצי שנה, חייב לשנות את פרנסתו כדי לקיימה; אלא דיו בעונתו. ודו"ק. ומכאן משמע שלא חייבו אותו אלא כפי עונתו, אך לא יותר מזה, ומשמע שדין "זריזין" אינו מחייב את שינוי הפרנסה. (ומצאתי שעמד על כך בשו"ת אגרות משה, אה"ע ח"ג סי' כ"ח ד"ה והנה מפורש).

וב"ה שמצאתי סברה זו, שמצוות פריה ורביה תלויה בגדרי עונה, ב"העמק שאלה" (פרשת ברכה שאילתא קס"ה ס"ק א). ועי"ש, שתלה בזאת את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, אם יש מצוה בעצם הקידושין. לדעת הרא"ש (כתובות פ"א סי' י"ב) יכול אדם לקיים פריה ורביה גם בפילגש, וא"כ אין

לא שמתו". ואילו השאלות מחשיב את חומרתה של המצוה מצד קיומה. ומבחינה זאת, מצוות "פרו ורבו" נחשבת קלה מכל המצוות.

ה. דחיית נישואין ומניעת הריון

והנה כל מה שכתבנו שייך לרווק הדוחה את נישואיו. אך אפשר לומר שאדם נשוי הרוצה לדחות פריה ורביה אינו רשאי. והסברה לחלק בין דחיית נישואין לבין דחיית פריה ורביה היא, שמצוות פריה ורביה היא לחיות עם אשה כדרך כל הארץ כדי לפרות ולרבות. ולכן כל עוד אין לו אשה התורה לא חייבתו לשאת אשה לפני זמנו ויכולתו. אך ברגע שנשא אשה, חייב לחיות עמה כדרך כל הארץ עד שיפרה וירבה, ואינו רשאי לדחות את קיומה של מצוות פריה ורביה. עוד נראה לחלק בין נישואין לפריה ורביה. שהרי בהימנעות מנישואין ביטול פריה ורביה הוא **בשב ואלתעשה**, אך בנישואין ומניעת פריה ורביה ע"י אמצעי מניעה, הרי זה ביטול **בקום ועשה**, וצ"ע.

ט. מצוות פריה ורביה ומצוות עונה

והנה מצינו לרמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"א) שכתב שהאשה יכולה למחול לבעלה על עונתה, אע"פ שעדיין לא קיים את מצוות "ולערב אל תנח ידך" (המחייבת אותו להמשיך ולהביא ילדים לעולם למרות שכבר קיים פריה ורביה). וכן פסק בשו"ע (אה"ע סי' ע"ו סעי' ר')

האשה שהורשת (שהרשתה) את בעלה אחר שנשא את שימנע עונתה – הרי זה מותר. במה דברים אמורים? שקיים מצוות פריה ורביה; אבל אם לא קיים, חייב לבעול **בכל עונה** עד שיקיים.

וכמו כן מצינו (רמב"ם שם פי"ד ה"ב; שו"ע שם סעי' ה') שמותר לאדם לפרוש מאשתו כדי ללמוד תורה. ולכאורה משמע משם שהדברים אמורים גם כשלא קיים מצוות פריה ורביה. וכן מצינו היתר זה (שם) לצרכי פרנסה, שמותר לאדם לנסוע למדינת הים בהסכמתה של אשתו.

תשובה

מכל האמור עולה שבשעת דחק גדולה מותר למנוע הריון לזמן מוגבל גם אם הבעל עדיין לא קיים פריה ורביה. אך ההחלטה המעשית צריכה להיות בהתייעצות עם תלמיד חכם מוסמך, שיורה אם אכן המצב מצדיק דחייה של קיום המצוה. (ועי' אנציקלופדיה רפואית, ערך: מניעת הריון, הע' 132).

מסקנות

- א. מצוות פריה ורביה היא מצוה שאינה עוברת, וזמנה הוא כל החיים. לכן מותר לדחותה לשם לימוד תורה.
- ב. החובה להקדים את קיום המצוה הוא מדין "זריזין מקדימין למצוות". ובדחיית המצוה לצורך גדול אין עוברים על דין זה.
- ג. מצוות פריה ורביה תלויה בגדרים של מצוות עונה. ומי שפטור מעונה פטור גם מפריה ורביה באותו זמן.
- ד. אין חובת פריה ורביה במי שאינו יכול לקיימה בדרך הטבע. ולכן אין חובה להביא ילדים לעולם באמצעות מבחנה או הזרעה מלאכותית.

שום מצוה בעצם הקידושין. ולכן ברכת האירוסין היא ברכת השבח ולא ברכת המצוות. אך הרמב"ם (סהמ"צ, מ"ע רי"ג; הל' אישות פ"א ה"ב) סובר שיש מצוה בעצם הקידושין. וזאת משום שלדעתו רק ע"י קידושין יכול אדם לקיים את מצוות פריה ורביה, ולא ע"י פילגש.

אמנם אם הוליד ילדים ע"י פילגש קיים מצוות פריה ורביה, אך לכתחילה המצוה היא רק ע"י אישות. ויש להטעים זאת יותר עפ"י דברי הגרצ"פ פראנק (הר"צבי לטור אה"ע, סי' א'), שכתב שגר שנתגייר לא קיים מצוות פריה ורביה בנייתו, אך מאחר שיש לו בן ובת, אינו מחוייב במצוה. ואף כאן יש לומר כן.

וא"כ הרמב"ם לשיטתו, שמצוות פריה ורביה ודיני האישות (קידושין ועונה) הם כעין מצוה אחת.

ומזה יש לענ"ד להסיק מסקנה מעשית: לדעת הרמב"ם, וכן לפי מה שנפסק בשו"ע, מי שאינו מצליח להוליד בדרך הטבע אינו מצווה לעשות מעשים שלא כדרך הטבע כדי לקיים מצוות פריה ורביה. ולכן הפריה מלאכותית, וק"ו ילד מבחנה — אינם מצוה. (וכבר הארכנו בזה לקמן סי' ס"ט אות ג').

סימן סז**חובת האשה במצוות פריה ורביה**

שנה נולד לה ילד. באותה תקופה היא היתה תלמידה בסמינר, והיו לפנייה עוד שנתיים עד לסיום לימודיה. ברור לה שאם תהרה ותלד עוד, תיאלץ להפסיק את לימודיה ולהפסיד את ההלוואות המותנות שקיבלה. האם מותר לה ליטול גלולות כדי להימנע מהריון עד לסיום הלימודים?

א. חובת האשה במקום צער

נפסק להלכה בשו"ע (אה"ע סי' ה' סעי' י"ב):

ראשי פרקים

שאלה

א. חובת האשה במקום צער

ב. חובת האשה במצוה זו

ג. האם הפסד לימודים פוטר את האשה מחובתה

תשובה

מסקנות

שאלה *

אשה צעירה נישאה בגיל שמונה עשרה, וכעבור

* שבט תשל"ז.